

Jakub Skrzyniarz

(Uniwersytet Wrocławski)

ORCID: 0009-0002-3213-6116

Prawo w myśli politycznej Lwa Trockiego

Law in Leon Trotsky's Political Thought

ABSTRACT

The aim of the article is an attempt to reconstruct Leon Trotsky's views on the law. At the very beginning, the article describes the sources of these views, i.e. how Karl Marx and Friedrich Engels viewed law and the state. The fathers of Marxism conceived of both law and the state in the sphere of the superstructure, seeing in them mainly an alienated apparatus of oppression, which the bourgeoisie uses against the proletariat. In fact, Trotsky's views on the problem of law are mainly the aftermath of how the state and law were seen by Marx and Engels. In the next section, the article focuses on what the law looked like in the Soviet Union, briefly describing the legal nihilism of the Bolsheviks. In the last part, the article describes Trotsky's views, stating that he saw law purely instrumentally. According to Trotsky, the law was a tool of social engineering. Thanks to him, the Bolsheviks were able to create a new order entirely devoted to the ideology of communism. At the very end, the article describes Trotsky's contribution to Soviet legislation on the examples of the USSR constitution and the gulags, which Trotsky was the originator of.

Keywords: Leon Trotsky, Vladimir Lenin, law, state, Soviet Union, socialism, communism.

1. Wstęp

Lew Trocki¹ – jeden z największych rewolucjonistów ubiegłego wieku, twórca armii

¹ Lew Trocki ur. 25 października 1879 r. W wyniku działalności w Południowo-Rosyjskim Związku Robotniczym trafił do więzienia, a następnie został zesłany na Syberię. W 1902 r. po udanej ucieczce Trocki dotarł do Londynu, gdzie poznał Włodzimierza Lenina i wstąpił w szeregi rosyjskiej partii socjaldemokratycznej. Następnie podczas zjazdu partii w 1903 r. opowiedział się za frakcją mieniszewików. W 1905 r. podczas rewolucji był przewodniczącym Petersburskiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. W późniejszych latach Trocki zdystansował się do obu skrzydeł rosyjskiej socjaldemokracji. Dopiero w 1917 r. podczas rewolucji lutowej przyłączył się do bolszewików i został jednym z przywódców partii. Trocki dowodził październikowym zamachem stanu, podczas wojny domowej był odpowiedzialny za stworzenie armii czerwonej. Po śmierci Lenina

czerwonej, druga najważniejsza osoba w ZSRR w pierwszych latach istnienia młodej władzy radzieckiej – walenie przyczynił się do zwycięstwa rewolucji, a następnie jej obrony. Koniec końców był wielkim przegranym w walce o władzę z Józefem Stalinem. Jego bezkompromisowość, fanatyzm i odwaga przyciągały równie mocno, jak odpychały jego arogancja i poczucie wyższości. Trocki, który sam siebie uważał za ideologa, o rewolucji pisał bardzo dużo.. Jest w końcu autorem teorii rewolucji permanentnej, która stanowi jego oryginalny wkład do filozofii marksizmu. Wiele miejsca w swoich pismach poświęcił również zagadnieniu władzy, a ostatnie lata zdominowane były krytyką stalinizmu. Właśnie z tego powodu rekonstrukcja jego myśli w tym zakresie nie sprawia trudności. O wiele trudniej jest znaleźć wśród pism Trockiego skonkretyzowany pogląd na problematykę prawa. Ponieważ był rewolucjonistą, nie było to dla niego priorytetem. W końcu idea rewolucji była przecież z normami Cesarstwa Rosyjskiego, toteż wiadomym było, prędzej czy później dojdzie do kolizji. Niniejszy artykuł jest próbą prześledzenia tego, jak prawo postrzegali twórcy marksizmu, jak funkcjonowało ono w Związku Radzieckim, na ile poglądy Trockiego zbieżne były z poglądami Karola Marksa i Fryderyka Engelsa oraz czy prawodawstwo ZSRR odpowiadało temu, co na jego temat sądził Lew Trocki.

2. Prawo w marksizmie

Rozważania o tym, jak prawo funkcjonuje w myśli politycznej Lwa Trockiego, trzeba zacząć od tego, jak prawo postrzegała doktryna marksizmu. Zdaniem Adama Lityńskiego prawo samo w sobie nigdy nie było szczególnym obiektem zainteresowań Karola Marksa i Fryderyka Engelsa a ich uwagi, jakie można znaleźć na ten temat, są z reguły rozproszone i ogólnikowe². Niemniej jednak zarówno Marks, jak i Engels wielokrotnie wypowiadali się na temat instytucji państwa, toteż siłą rzeczy poruszali problematykę prawa, stanowiącego istotny element ówczesnych państw kapitalistycznych. W filozofii marksistowskiej klasycznie wyróżnia się dwie warstwy – bazę będącą w sferze stosunków ekonomicznych oraz nadbudowę, będącą tym wszystkim, co narasta na rzeczywistych stosunkach materialnych. Baza ma decydujący wpływ na to, co dzieje się w nadbudowie³. Zarówno państwo, jak i prawo funkcjonuje w sferze nadbudowy. Marks i Engels widzieli

występował jako lider lewicowej opozycji. Toczył walkę o przywództwo w partii z Grigorijem Zinowjewem, Lwem Kamieniewem i Józefem Stalinem, którą ostatecznie przegrał. W 1929 r. został deportowany z ZSRR, osiadł na stałe w Meksyku, gdzie kierował pracami założonej przez siebie IV Międzynarodówki. Zginął 20 sierpnia 1940 r., zamordowany przez agenta NKWD.

² A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991 czyli Historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików) : krótki kurs*, Warszawa 2017, s. 9.

³ A. Bosiacki, *Ewolucjonizm a rewolucjonizm w doktrynach polityczno-prawnych*, Warszawa 2020, s. 250.

je jako narzędzia w rękach burżuazji pozwalające zniewolić grupy słabsze ekonomicznie.

W „Manifeście komunistycznym” Marks o prawie wyrażał się w następujący sposób: „Same wasze idee są wytworem burżuazyjnych stosunków produkcji i własności, podobnie jak wasze prawo jest tylko podniesioną do godności ustawy wolą waszej klasy, której treść określają materialne warunki istnienia waszej klasy”⁴. Natomiast zdaniem Engelsa: „Cywilizowane społeczeństwo ujęte jest w państwo, które we wszystkich ostatecznie rozwiniętych okresach jest bez wyjątku państwem klasy panującej i pozostaje zawsze w istocie swojej maszyną do trzymania w karchach i uciskania klas wyzyskiwanych”⁵. Marks nie uważał prawa za ponadczasowy element porządku. Uznawał, że jest to efekt aktualnej kondycji bazy. Co więcej, państwo i prawo wraz z postępem historii uległy alienacji, w związku z czym przemieniły się z narzędzi, które miały służyć ludziom w narzędzia, za pomocą których ci ludzie zostali zniewoleni⁶.

W dużym uproszczeniu można powiedzieć, że według doktryny marksizmu prawo to instrument, dzięki któremu klasa panująca utrzymuje korzystny dla siebie układ stosunków społecznych oraz w sposób fałszywy legitymizuje istniejące instytucje. Zdaniem marksistów prawo burżuazyjne nie jest w stanie przetrwać bez sił w postaci posłusznych kapitalistom policji oraz wojska⁷. Instrumentalne postrzeganie prawa istnieje w marksizmie od samego początku. Niemniej to dopiero w bolszewizmie pogląd ten przyjmuje najjaskrawszą formę. W tym miejscu warto przytoczyć słowa Włodzimierza Lenina: „Państwo nie jest niczym innym jak maszyną do tłumienia jednej klasy przez drugą”⁸. Można zauważyć, że Lenin inspirował się tym, co o państwie pisał Engels. Prawdopodobnie tak samo postrzegał prawo – jako instrument walki klasowej. Chociaż poglądy Lenina były logicznym następstwem tego, co pisali Marks i Engels, nie oznacza to od razu, że przyjęcie marksizmu jako przewodniej myśli partii musiało się ostatecznie skończyć całkowitym odrzuceniem idei państwa i prawa jako naturalnych elementów porządku społecznego. Dobrym przykładem na odmienny trend rozwoju jest historia transformacji niemieckiej partii socjaldemokratycznej, która z partii rewolucyjnej zmieniała się w partię działającą w ramach państwa i zgodnie z obowiązującym prawem⁹.

⁴ K. Marks, *Manifest komunistyczny*, Warszawa 1983, s. 82.

⁵ F. Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Kraków 1912, s. 204-205.

⁶ I. Berlin, *Karol Marks jego życie i środowisko*, Warszawa 1999, s. 117.

⁷ J. B. Paszukanis, *Ogólna teoria prawa a marksizm*, Warszawa 1985, s. 71.

⁸ W. Lenin, *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, [dok. elektr.] translate by J. Riordan, <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/prrk/state_organisations.htm> (dostęp 26.01.2023).

⁹ Zob. Szerzej na ten temat, K. Rzepa, *Od utopii do pragmatyzmu od sekty do milionowej partii. Socjaldemokracja niemiecka przed 1914 rokiem*, Poznań 1998.

3. Prawo w Związku Radzieckim

Dla tematyki artykułu istotne jest również to, jak prawo postrzegali bolszewicy oraz czym charakteryzowało się prawodawstwo Związku Radzieckiego w latach 1917-1922. Przyjęcie takiego przedziału czasowego to okres, w którym Trocki był w ścisłej czołówce radzieckiego kierownictwa. W związku z tym wywierał on silny wpływ ideologiczny na ZSRR. Zdaniem Adama Lityńskiego bolszewicy nie mieli żadnego poszanowania dla prawa a „klasyczne pojęcia prawa i praworządności nie miały zastosowania w warunkach władzy bolszewików”¹⁰. Nie poczuli się oni do tego, aby przejmować się prawem, które zastali lub tym, które sami ustanawiali, ponieważ jedyne, do czego było im ono potrzebne to cel, jaki chcieli osiągnąć. A było nim doprowadzenie rewolucji do końca i stworzenie komunistycznego społeczeństwa. W taki oto sposób prawo stało się narzędziem walki pomiędzy bolszewikami a klasami panującymi, porządkowało wprowadzony terror oraz nowy sposób sprawowania władzy – dyktaturę proletariatu¹¹.

Opisane wyżej, instrumentalne postrzeganie prawa Lityński nazwał nihilizmem prawnym. Co ciekawe, termin nihilizmu często jest blisko łączony z bolszewikami. Jan Kucharzewski określa bolszewizm mianem „nihilistycznego komunizmu Lenina”¹². Lityński zwraca też uwagę na jedną bardzo ważną rzecz, a mianowicie na ewolucję radzieckiego prawodawstwa. W pierwszym etapie, tuż po zdobyciu władzy, nihilistyczne podejście bolszewików do państwa i prawa było bardzo silne, później widoczna była przewaga podejścia pozytywistycznego¹³. Prawdopodobnie wynikało to z tego, że tuż po zdobyciu władzy rewolucyjny entuzjazm jeszcze nie opadł i komunistom wydawało się, że upragniony socjalistyczny raj jest na wyciągnięcie ręki, a państwo i prawo niedługo zaczną obumierać. Stąd też takie wizje kreślili marksistowscy fanatycy, m.in. Nikołaj Bucharin i Jewgienij Priobrażenski¹⁴. W późniejszym etapie, gdy wytworzył się już biurokratyczny aparat, ekipa Józefa Stalina szukała twardej legitymizacji władzy, jaką mogło dawać prawo połączone z ideologią marksizmu.

¹⁰ A. Lityński, *op. cit.*, s. 11.

¹¹ *Ibidem*, s. 12.

¹² M. Konrat, *Bolszewizm totalitaryzm rewolucja Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918-1939)*, Kraków 2003, s. 280.

¹³ A. Lityński, *Prawo... op. cit.*, s. 12-15.

¹⁴ N. Bucharin, J. Priobrażenski, *Abecadło komunizmu*, Warszawa 2008, s. 5.

W pierwszym etapie rządów władzy radzieckiej, czyli w latach 1917-1922, dużą rolę w postrzeganiu problemu państwa i prawa odegrali Lenin i Trocki, jako ci, którzy nadawali ogólny ideologiczny ton państwu radzieckiemu. Zdaniem Adama Bosiackiego, Lenin marginalizował rolę prawa, uważał je wręcz za fikcję. Widział wyłącznie jego użyteczność jako narzędzia, a takie elementy jak niezawisłość sądownictwa były przez Lenina kategorycznie odrzucane¹⁵. Nie ulega wątpliwości, że kierownictwo bolszewików w zdecydowanej większości podzielało poglądy Lenina i Trocki nie był tu wyjątkiem. Dodatkowo Lew Dawidowicz sam wspominał, że w pierwszych latach rewolucji rozumiał się z Leninem bez słów¹⁶. Można więc przypuszczać, że również w kwestii postrzegania istoty prawa byli zgodni.

Zdaniem Adolfa Dobieszewskiego po dojściu do władzy bolszewicy nie zmienili swojego nastawienia do państwa i prawa, co wyraża się w tym, że swą kierowniczą rolę przekładali m.in. na wzrost siły państwa, które było narzędziem w ich rękach¹⁷. Z jednej strony bolszewicy nie przewidywali innej możliwości niż takiej, że państwo, a wraz z nim prawo będą obumierać. Z drugiej strony byli świadomi toczącej się walki klas i uważali, że ich państwo reprezentujące masy musi być silne. Zdaniem Lenina każde państwo jest dyktaturą, ponieważ gdy istnieją klasy, państwo jest w rękach jednej z nich. W wyniku czego jedna z klas uciska drugą właśnie za pomocą państwa. Tak więc państwo w zarządzie bolszewików również jest dyktaturą. Niemniej jednak jest to dyktatura proletariatu, czyli system uciskający dawnych wyzyskiwaczy w celu stworzenia komunistycznego społeczeństwa, w którym nie będzie klas¹⁸.

Lenin pisał o dyktaturze proletariatu: „Dyktatura – oznacza władzę nieograniczoną opierającą się na sile, a nie na prawie”¹⁹. Nie ulega wątpliwości, że Trocki podzielał ten pogląd. Zgodnie z nim dyktatura proletariatu oznaczała siłową dominację jednej klasy nad drugą. W takiej sytuacji prawo przyjmowało formę zinstytucjonalizowanego terroru, który był ideologicznie legitymizowany. Prawodawstwo stawało się sposobem służącym eksterminacji wroga, narzędziem całkowicie politycznym i zdominowanym przez walkę klas.

¹⁵ A. Bosiacki, *Utopia władza prawo doktryna i koncepcje prawne bolszewickiej Rosji 1917-1921*, Warszawa 2012, str. 45-46.

¹⁶ L. Trocki, *Moje życie*, Warszawa 1930, s. 514-515.

¹⁷ A. Dobieszewski, *Zasady i mechanizmy funkcjonowania partii: model leninowski*, Warszawa 1984, s. 343.

¹⁸ I. Barwicka-Tylek, *Prawda i sens dialektyka marksizm komunizm*, Kraków 2016, s. 278

¹⁹ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu t.2*, Warszawa 2009, s. 508.

Naturalnie terror realizowano za pomocą prawa karnego, którego jedyną rolą w ZSRR była ochrona ustroju oraz likwidacja osób mogących temu ustrojowi zagrozić²⁰.

4. Prawo w myśli Lwa Trockiego

Postrzeganie prawa samego w sobie nigdy nie było szczególnym obiektem zainteresowania Lwa Dawidowicza, jednakże jak wskazuje Paweł Sydor, Trocki miał wobec prawa określone oczekiwania, zgodnie z którymi prawo miałoby pomóc stworzyć określoną formę społeczeństwa²¹. Trocki nie interesował się również prawem z perspektywy legalności bądź moralności pewnych czynów, ponieważ nie miało to dla niego znaczenia – działanie zgodne z celami rewolucji, ale niezgodne z prawem dalej było działaniem właściwym. Jest to sposób myślenia właściwy rewolucjonistom²². Nie ulega wątpliwości, że Trocki podzielał powszechnie przyjęty w marksizmie pogląd, że prawo to narzędzie w rękach panującego reżimu. Różni się tylko cel, jaki dany reżim zamierza osiągnąć. Burżuazja zamierzała wykorzystać prawo do utrzymania swojej władzy. Trocki z kolei – do stworzenia socjalistycznych stosunków społecznych. Zdaniem Pawła Sydora organizacyjne i ochronne funkcje prawa były dla Trockiego najważniejsze, ponieważ dzięki nim możliwe było zagwarantowanie trwałości fundamentów systemu takich jak uspołecznienie środków produkcji bądź utrzymanie kierowniczej roli partii. Radzieckie prawodawstwo niekoniecznie wynikało więc z chęci ochrony praw jednostki²³. Skupione było raczej na ochronie interesów państwa.

System wartości radzieckiego prawa wynikał z przesłanek ideologicznych – skoro prawa jednostki mogą być w pełni zrealizowane tylko w komunizmie, to na etapie budownictwa tegoż systemu schodzą one na dalszy plan, ponieważ po pierwsze nie da się ich jeszcze zrealizować, a po drugie – w fazie przejściowej najważniejsze są regulacje prawne potrzebne do jak najefektywniejszej transformacji systemu. Taki układ wartości skutkował po pierwsze kolizją sprawy rewolucji z prawami jednostki oraz tym, że prawa te musiały każdorazowo ustępować interesowi rewolucyjnemu. Tak więc władza

²⁰ A. Lityński, *Od śmierci Lenina do śmierci Stalina : o radzieckim ustawodawstwie karnym 1924-1953*, [dok. elektr.] <file:///C:/Users/j.skrzyniarz/Downloads/Litynski_Od_smierci_Lenina_do_smierci_Stalina-1.pdf> (dostęp 25.01.2023).

²¹ P. Sydor, *Państwo i prawo w koncepcji rewolucji permanentnej Lwa Trockiego*, Kraków 2016 s. 183-184.

²² M. Kurowski, P. Sydor, *"Delikt" rewolucyjny w ujęciu Lwa Dawidowicza Trockiego jako przykład "przestępstwa z przekonania" - w ramach myśli marksistowskiej*, [dok. elektr.] <<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=29206>> (dostęp 25.01.2023).

²³ Paweł Sydor, *op. cit.*, s. 184-185.

radziecka nie miała problemu z ingerowaniem w sferę prawa prywatnego i robiła to bardzo często.

Postrzeganie przez Lwa Trockiego prawa wyłącznie jako narzędzia, dzięki któremu możliwe było stworzenie komunistycznego społeczeństwa, z całą pewnością wpisuje się w nurt wspomnianego wcześniej nihilizmu prawnego. Można więc z dużą dozą pewności przypuszczać, że twórca armii czerwonej podzielał przekonania Włodzimierza Lenina co do tego, że zarówno państwo, jak i prawo obumrą w komunistycznej rzeczywistości²⁴. W związku z tym Trocki nie mógł zakładać trwałości prawa tworzonego w Związku Radzieckim, ponieważ musiało ono kiedyś obumrzeć. Koresponduje to ze zmianą podejścia do prawa, jakie zaszło w wyniku dojścia do władzy Józefa Stalina, który zdaniem Trockiego miał być tylko personifikacją rządów biurokracji²⁵. Zdaniem Trockiego, biurokracja, mimo że powstała na bazie dyktatury proletariatu stała się elementem obcym w ZSRR oraz w gruncie rzeczy stanowiła załączek burżuazji, który popchnie państwo radzieckie z powrotem ku kapitalizmowi²⁶. Tak więc biurokracja była zainteresowana tym, aby prawo stanowione było elementem trwałym, ponieważ zapewniało jej legitymizację władzy. Natomiast prawdziwy bolszewik, a Trocki się za takiego uważał²⁷, kierując się marksizmem, powinien dążyć do tego, aby prawo było elementem coraz mniej trwałym, a jego istnienie powinno być usprawiedliwione tylko względami funkcjonalnymi.

Dziełem, w którym można znaleźć poglądy Lwa Trockiego na temat państwa i prawa jest broszura „*Terroryzm i komunizm*”, napisana jako polemika do pracy Karla Kautskiego pod tym samym tytułem. Zdaniem Andrzeja Walickiego była ona jednym z najważniejszych ideowych fundamentów ówczesnego Związku Radzieckiego²⁸. Na jej łamach Trocki odrzucił możliwość pokojowego przejęcia władzy w drodze rewolucji. Realistycznie sądził, że stare klasy panujące nie zechcą oddać władzy od tak. Dlatego, żeby ocalić zdobycze rewolucji, władza radziecka musiała wprowadzić dyktaturę proletariatu i za jej sprawą wyeliminować wrogów klasowych²⁹. Trocki (podobnie jak Lenin) określał dyktaturę proletariatu jako „najbardziej bezwzględną formę państwa, która ogarnia życie obywateli w sposób

²⁴ W. Lenin, *Dzieła wszystkie t. 33, Państwo a rewolucja*, Warszawa 1987, s. 55.

²⁵ U. Ługowska, A. Grabski, *Trockizm doktryna i ruch polityczny*, Warszawa 2003, s. 33.

²⁶ L. Hass, *Trockizm*, Warszawa 1990, s. 45.

²⁷ D. Wołkogonow, *Trocki*, Warszawa 1999, s. 502.

²⁸ A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności*, Warszawa 1996, s. 358.

²⁹ L. Trotsky, *Terrorism and communism*, [dok. elektr.] <<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1920/terrcomm/ch02.htm>> (dostęp 22.01.2023).

autorytatywny we wszystkich kierunkach”. Mówiąc prościej, była ona jego zdaniem państwem totalitarnym. Trocki nie krył się z tym poglądem – nie bał się przyznać, że budowa socjalizmu okupiona będzie krwią, przymusem i śmiercią – jak się potem okaże dziesiątek milionów ludzi. Państwo miało być bezwzględny krwiożerczym molochem po to, aby ludzkość zbudowała socjalizm³⁰. W tym kontekście rola prawa również miała charakter wyłącznie instrumentalny. Nie da się ukryć, że w tak urządzonym państwie, opartym na dyktaturze i terrorze, głównymi zadaniami prawa karnego była likwidacja prawdziwych bądź urojonych wrogów systemu oraz trzymanie w ryzach zastraszonego społeczeństwa i Trocki prawdopodobnie zdawał sobie z tego sprawę. Skrajna instrumentalizacja instytucji państwa i prawa, widoczna w myśli Trockiego, pozwala na uznanie go za jednego z przedstawicieli nihilizmu prawnego.

Paweł Sydor w swojej książce pt. „Państwo i prawo w koncepcji rewolucji permanentnej Lwa Trockiego” obok prawa karnego poruszył również temat innych gałęzi prawa, m.in.: prawa rzeczowego oraz rodzinnego. Zdaniem Sydora w zakresie prawa rzeczowego Trocki wyróżniał trzy rodzaje własności: własność państwową środków produkcji, własność indywidualną środków produkcji oraz własność osobistą środków konsumpcji. Jeśli chodzi o dwie pierwsze, Lew Dawidowicz był przekonany o wyższości uspołecznionych środków produkcji, dlatego jak przystało na komunistę, był zwolennikiem nacjonalizacji³¹. Sam Trocki we wspomnianej wcześniej broszurze twierdzi, że najważniejszym zadaniem bolszewików jest zniesienie prywatnej własności środków produkcji³². Z perspektywy prawnej takie założenia władze radzieckie mogły realizować za sprawą szeroko pojętego prawa gospodarczego poprzez reglamentację dóbr i ograniczanie wolności gospodarczej.

Podjęcie do prawa rodzinnego wpisywało się w radykalnie lewicowe poglądy Trockiego na temat rodziny. Zgodnie z nimi tradycyjna rodzina była ostoją burżuazji i ucisku mężczyzny wobec kobiety. W tym zakresie Trocki skupiał się szczególnie na kobietach, stwierdzając, że rząd radziecki nadał im wszystkie prawa i zrównał z mężczyznami, ale do pełnego wyzwolenia ludzi spod tradycyjnego modelu rodziny potrzebna

³⁰ L. Kołakowski, *op. cit.*, s. 522.

³¹ P. Sydor, *op. cit.*, s. 188-190.

³² L. Trotsky, *Terrorism and communism*, [dok. elektr.] <<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1920/terrcomm/ch02.htm>> (dostęp 22.01.2023).

jest transformacja w zakresie systemu wychowania dzieci. Zdaniem Trockiego powinien być on uspołeczniony i oparty na sieci żłobków, przedszkoli, szkół i stołówek socjalnych³³. Dodatkowo wspierał prawo kobiet do aborcji oraz swobodne prawo do zawiązywania i rozwiązywania małżeństw³⁴. Poglądy Trockiego na temat rodziny i wychowania zostały wprost zaczerpnięte z prac Marksa i Engelsa. Zgodnie z nimi wychowanie nie powinno być sprawą prywatną, ale leżeć w gestii państwa, które poprzez sieć wspomnianych instytucji zajmie się wychowaniem najmłodszych już bez aktywnego udziału rodziców³⁵.

W pierwszym okresie istnienia Związku Radzieckiego Lew Trocki wywarł ogromny wpływ na podstawy ideologiczne młodego państwa, które przekładały się na pojmowanie przez bolszewików prawa. Dodatkowo Trocki aktywnie uczestniczył w procesie tworzenia tego prawa, był również autorem wielu rozwiązań, które na trwale zagościły w radzieckim porządku prawnym. Trocki odpowiedzialny był m.in. za utworzenie struktur lokalnych sądów wojskowych oraz owianych złą sławą wojskowych trybunałów rewolucyjnych. Wprowadzony przez Trockiego system zakładał prawdziwie rewolucyjne rozwiązanie: trzyosobowe składy orzekające były wybierane przez żołnierzy w drodze wyborów bezpośrednich, równych i tajnych. Sądy orzekały w pomniejszych sprawach i mogły wydawać wyroki pozbawienia wolności do lat 5, a instancję kasacyjną stanowiła Rada Frontowych Sądów³⁶.

O wiele większy zakres uprawnień posiadały wojskowe trybunały rewolucyjne. Nie były one ściśle określone, ale *de facto* zajmowały się większością spraw na terenach frontowych związanych zarówno ze sprawami *stricto* wojskowymi, jak i niektórymi cywilnymi. Do ich zadań należały m.in.: pilnowanie carskich oficerów, walka z dezercją, sabotażem, kontrewolucją i maruderstwem³⁷. Nieostre określenia mogły prowadzić do szeregu nadużyć i poszerzania kompetencji sądów. Lew Trocki był również odpowiedzialny za powołanie centralnego organu sądowego, czyli Rewolucyjnego Trybunału Wojskowego, który miał za zadanie koordynację trybunałów lokalnych.³⁸

Zgodnie z tym, co pisze Bosiacki, wojskowe trybunały rewolucyjne funkcjonowały

³³ L. Trocki, *Zdradzona rewolucja. Czym jest ZSRR i dokąd zmierza?*, Wrocław 1988, s. 78.

³⁴ P. Sydor *op. cit.*, s. 196.

³⁵ J. Szacki, *Idea społeczeństwa komunistycznego w pracach klasyków marksizmu*, Warszawa 1977, s. 86

³⁶ A. Bosiacki, *op. cit.*, s. 249.

³⁷ *Ibidem*, s. 250.

³⁸ *Ibidem*, s. 251.

odrębnie od wymiaru sprawiedliwości i były podległe rewolucyjnym radom wojennym. Oznacza to, że były podległe Trockiemu. Zdaniem autora książki pt. „Utopia Władza Prawo. Doktryna i koncepcje prawne bolszewickiej Rosji 1918-1921” ostatecznie ukształtowane trybunały wojskowe służyły po prostu do eliminacji wrogów zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Świadczyć o tym może fragment uchwały Rewolucyjnej Rady Wojskowej Republiki, w której stwierdzono, że „rozstrzygnięcia wojskowego trybunału rewolucyjnego nie podlegają zaskarżeniu ani kasacji i wykonywane są w terminie 24 godzin”³⁹. Można powiedzieć, że w czasie wojny domowej Trocki, jako zwierzchnik trybunałów, był panem życia i śmierci. Wykorzystywanie w ten sposób nadzwyczajnych organów wpisuje się w to, co Trocki sądził o prawie i jego instytucjach.

Od samego początku istnienia władzy radzieckiej Trocki wchodził w skład najważniejszych urzędów państwowych. W pierwszym powołanym do życia składzie Rady Komisarzy Ludowych Trocki figurował jako ludowy komisarz spraw zagranicznych, chociaż Lenin proponował mu podobno objęcie funkcji przewodniczącego rady⁴⁰. Co ciekawe Trocki w swojej autobiografii wspomina, że to on był autorem nazwy: *Rada Komisarzy Ludowych*⁴¹. Kariera Trockiego na stanowisku ludowego komisarza spraw zagranicznych szybko się skończyła – po porażce rokowań w Brześciu Lew Dawidowicz 22 lutego 1918 r. złożył rezygnację⁴². Na następne ważne stanowisko nie musiał długo czekać, ponieważ parę miesięcy później, tj. 2 września 1918 r., na mocy specjalnego dekretu powołana do życia została Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki w skrócie Riewwojensowiet. Jej przewodniczącym został Lew Trocki⁴³. Funkcję przewodniczącego Riewwojensowietu Trocki łączył z objętym już wcześniej stanowiskiem ludowego komisarza do spraw wojska i marynarki. Dzięki temu miał ogromny wpływ na kształtowanie się organów wojskowych, m.in. wspomnianych już wojskowych trybunałów rewolucyjnych.

W sprawach wojskowych Trocki przy wsparciu Lenina przeforsował decyzję o włączeniu carskich oficerów do struktur armii, jednakże podzielał nieufność bolszewików względem nich. Dlatego 30 września wydał dekret, zgodnie z którym obowiązywała odpowiedzialność zbiorowa – karano członków rodzin nielojalnych oficerów.

³⁹ *Ibidem*, s. 255-257.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 92-94.

⁴¹ L. Trocki, *Moje...*, s. 376

⁴² M. Mirowski, *Rewolucja permanentna Lwa Trockiego. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2013, . 240.

⁴³ D. Wołkogonow, *op. cit.*, s. 150.

Kolejnym przejawem legitymizowania terroru przez normy prawne, było wprowadzenie do wojska kar śmierci stosowanych za dezercję, szerzenie paniki lub nieuzasadniony odwrót⁴⁴. Stosowany przez Trockiego terror w wojsku korespondował z jego poglądem na kwestie prawa i moralności. Jego zdaniem prawo nie musiało być moralne, ponieważ było tylko środkiem do osiągnięcia celu. Nie liczyło się nic poza zwycięstwem rewolucji i doprowadzeniem jej do komunistycznego społeczeństwa. Prawo nie było naturalnym elementem ładu społecznego, ale narzędziem walki klas, które jest raz w jednych, raz w drugich rękach.

5. Zakończenie

Artykuł miał za zadanie zrekonstruowanie poglądów Lwa Trockiego dotyczących prawa. Zarówno Marks, jak i Engels nie uznawali prawa jako stałej części cywilizacji. Uważali, że prawo nie musi być naturalnym elementem ludzkich społeczeństw. Trocki całkowicie się z tym zgadzał, a w prawie widział tylko instrument do realizacji celu, jakim była ochrona państwa radzieckiego. Zakładał przy tym, że instrument ten zniknie w środowisku całkowicie komunistycznym. Nie uważał norm prawnych za zbiór moralnych reguł, tylko za narzędzie walki klas. W tym kontekście był zgodny z większością działaczy bolszewickich, a szczególnie z Włodzimierzem Leninem. Poglądy Trockiego miały swoje odzwierciedlenie również w radzieckim prawodawstwie w latach 1917-1922.

Bibliografia

- Barwicka-Tylek Iwona, *Prawda i sens dialektyka marksizm komunizm*, Kraków 2016.
- Berlin Isaiah, *Karol Marks jego życie i środowisko*, Warszawa 1999.
- Bosiacki Adam, *Ewolucjonizm a rewolucjonizm w doktrynach polityczno-prawnych*, Warszawa 2020.
- Bosiacki Adam, *Utopia, władza, prawo : doktryna i koncepcje prawne bolszewickiej Rosji 1917-1921*, Warszawa 2012.
- Bucharin Nikołaj, Prieobrażeński Jewgienij, *Abecadło komunizmu*, Warszawa 2008.
- Dobieszewski Adolf, *Zasady i mechanizmy funkcjonowania partii: model leninowski*, Warszawa 1984.
- Engels Fryderyk, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Kraków 1912.
- Hass Ludwik, *Trockizm*, Warszawa 1990.

⁴⁴ R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2010, s. 55-60.

Kołakowski Leszek, *Główne nurty marksizmu t.2*, Warszawa 2009.

Konrat Marek, *Bolszewizm totalitaryzm rewolucja Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce*, Kraków 2003.

Lenin Włodzimierz, *Dzieła wszystkie t. 33, Państwo a rewolucja*, Warszawa 1987.

Lityński Adam, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991 czyli Historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików) : krótki kurs*, Warszawa 2017.

Ługowska Urszula, Grabski August, *Trockizm doktryna i ruch polityczny*, Warszawa 2003.

Marks Karol, *Manifest komunistyczny*, Warszawa 1983.

Mirowski Mikołaj, *Rewolucja permanentna Lwa Trockiego. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2013.

Paszukanis Jewgienij Bronisławowicz, *Ogólna teoria prawa a marksizm*, Warszawa 1985.

Pipes Richard, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2010.

Rzepa Krzysztof, *Od utopii do pragmatyzmu od sekty do milionowej partii. Socjaldemokracja niemiecka przed 1914 rokiem*, Poznań 1998.

Sydor Paweł, *Państwo i prawo w koncepcji rewolucji permanentnej Lwa Trockiego*, Kraków 2016.

Szacki Jerzy, *Idea społeczeństwa komunistycznego w pracach klasyków marksizmu*, Warszawa 1977.

Trocki Lew, *Moje życie*, Warszawa 1930.

Trocki Lew, *Zdradzona rewolucja. Czym jest ZSRR i dokąd zmierza?*, Wrocław 1988.

Walicki Andrzej, *Marksizm i skok do królestwa wolności*, Warszawa 1996.

Wołkogonow Dmitrij, *Trocki*, Warszawa 1999.

Źródła internetowe:

Kurowski Michał, Sydor Paweł, *"Delikt" rewolucyjny w ujęciu Lwa Dawidowicza Trockiego jako przykład "przestępstwa z przekonania" - w ramach myśli marksistowskiej*, <<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=29206>>.

Lityński Adam, *Od śmierci Lenina do śmierci Stalina : o radzieckim ustawodawstwie karnym 1924-1953*, <file:///C:/Users/j.skrzyniarz/Downloads/Litynski_Od_smierci_Lenina_do_smierci_Stalina-1.pdf>.

Lenin Włodzimierz, *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/prrk/state_organisations.htm>.

Trocki Lew, *Terrorism and communism*, <<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1920/terrcomm/ch02.htm>>.

ABSTRAKT

Celem artykułu jest próba zrekonstruowania poglądów Lwa Trockiego na prawo. Na samym wstępie artykuł opisuje źródła tych poglądów, czyli to jak na prawo i państwo patrzyli Karol Marks i Fryderyk Engels. Ojcowie marksizmu ujmowali zarówno prawo, jak i państwo w sferze nadbudowy widząc w nich głównie wyalienowany aparat ucisku, którego burżuazja używa względem proletariatu. Właściwie poglądy Trockiego na problematykę prawa są głównie pokłosiem tego, jak państwo i prawo widzieli Marks i Engels. W następnej części artykuł skupia się na tym, jak prawo wyglądało w Związku Radzieckim, pokrótce opisując nihilizm prawny, którym posługiwali się bolszewicy. W ostatniej części artykuł opisuje poglądy Trockiego, konstatując, że widział on prawo czysto instrumentalnie. Zdaniem Trockiego prawo było narzędziem inżynierii społecznej. Za jego sprawą bolszewicy mogli kreować nowy porządek w całości poświęcony ideologii komunizmu. Na sam koniec artykuł opisuje wkład Trockiego w radzieckie ustawodawstwo na przykładach konstytucji ZSRR oraz gułagów, których Trocki był pomysłodawcą.

Słowa klucze: Lew Trocki, Włodzimierz Lenin, Karol Marks, Fryderyk Engels, prawo, państwo, Związek Radziecki, socjalizm, komunizm, rewolucja, terror, władz.